

2. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. – Київ: Альтерпрес, 2012. – 148 с.
3. Червона книга України. Рослинний світ / Під ред. Я.П.Дідуха. К.: Вид-во "Глобалколсалтинг", 2009.

УДК 582.091/.093:57.063

ВНУТРІВШНЬОВИДОВІ КАТЕГОРІЇ В ДЕКОРАТИВНІЙ ДЕНДРОЛОГІЇ

Барна М. М. , Барна Л. С.

Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

E-mail: barna@chem-bio.com.ua

Декоративна дендрологія (грец. *déndron* – дерево, *lógos* – вчення, наука, вчення, знання і лат. *ornaméntalis* – декоративний; лат. трансліт. *dendrólogia ornaméntalis*) – розділ загальної дендрології, що вивчає морфологію, систематику, еволюцію, екологію, поширення та використання видів дерев, кущів і ліан та їх декоративних цінностей, форм, сортів і гібридів в озелененні, садово-парковому господарстві, лісовому господарстві, ландшафтному дизайні та ландшафтній архітектурі. Декоративна дендрологія належить до обов'язкових навчальних дисциплін і нині викладається на мистецьких спеціальностях, біологічних факультетах класичних і педагогічних університетів, на спеціальностях лісове господарство, садово-паркове господарство, зелене будівництво аграрних і лісотехнічних університетів.

Нині в систематиці деревних рослин велика увага приділяється дослідженню внутрішньовидових категорій, оскільки вважається, що вид не є абсолютно однорідним, йому притаманна то більша, то менша амплітуда коливання ознак і формової різноманітності. Основною структурною одиницею виду деревних рослин, що розмножуються статеві, є популяція.

Популяція (середньолат. *population*, з лат. *populus* – населення, народ; лат. *populatio*) – сукупність особин певного

виду рослин, що вільно схрещуються між собою і дають плодюче потомство, мають спільний ареал і деякою мірою ізольовані від сусідніх популяцій. Між особинами однієї популяції відбувається вільний обмін генами, вільне схрещування, Еволюціонує не одна особина, а популяція [1].

Популяції служать основою виділення внутрішньовидових категорій, а внутрішньовидова диференціація сягає 5-6 ступеня. Водночас в літературі різними авторами виділяються різні ступені внутрішньовидової диференціації популяцій. Зокрема, М. П. Дубінін вважає, що ними є напіввид, підвид, раса, мікротопографічна раса, лінія. За К. М. Завадським – напіввид, підвид, місцева популяція, екаелемент, ізореагент (морфобіологічна група, біотип). М. І. Вавілов для культурних рослин виділив такі ступені внутрішньовидової диференціації – група різновидів, (пролес), сорт. За Міжнародним кодексом ботанічної номенклатури (1980) визнані таксони рангом нижче виду – підвид (*subspecies, ssp*), різновидність (*varietas, var.*), підрізновидність (*subvarietas*), форма (*forma, f.*), підформа (*subforma*).

Підвид (лат. *subspecies*, синоніми – географічна раса, екотип) – таксономічна категорія в систематиці рослин рангом нижча, ніж вид [1], або – географічно, рідше екологічно відособлена частина виду, котрі під впливом факторів середовища еволюційно набули стійких особливостей, що відрізняють їх від інших особин цього виду.

Різновидність (лат. *varietas*, синоніми – кліматична раса, кліматичний екотип, кліматип) – таксономічна категорія в ботанічній номенклатурі, нижча, ніж підвид, але вища, ніж форма (напр., у ялівцю туркестанського інколи виділяють високогірну низькорослу різновидність – *Juniperus turcestanica* Kom. var. *fruticosa*) [1].

Форма (лат. *forma* – зовнішність, устрій) – у ботаніці та дендрології: 1. Зовнішній вигляд рослини, органів або їх окремих елементів. 2. Одна з нижчевидових категорій у систематиці рослин (напр., *Salix alba* L. f. *angustifolia* Laksch., *S. alba* L. f. *typica* Anderss та ін.). 3. Екологічна форма рослин (лат. f. *oecologica*) (напр., у дуба звичайного (*Quercus robur* L.) залежно від часу цвітіння і опадання листків розрізняють дві форми:

ранню (лат. *praecos* Czern.), яка зацвітає на 1–3 тижні раніше, листки також розпускаються раніше, ніж у другої форми, сухі листки восени опадають; пізню (лат. *tardiflora* Czern.), яка зацвітає на 1–3 тижні пізніше, листки також розпускаються пізніше, ніж у ранньої форми, сухі листки восени не опадають, а залишаються сухими на деревах [1]. 4. Декоративна форма (франц. *dekoratif*, від лат. *dekoro* – прикрашаю, лат. *ornamentalis* – декоративний, лат. *forma* – зовнішність, устрій; лат. трансліт. – *forma ornamentalis*) – зовнішній привабливий вигляд культурних й дикоростучих рослин (напр., декоративні форми рослин: *Actinidia kolomicta* Maxim., *Ginkgo biloba* L., *Schisandra chinensis* (Turcz) Baill., *Sophora japonica* L. та ін.

Підформа або біотип (лат. *subforma*) – найменша внутрішньовидова категорія, що об’єднує групи генетично однакових особин. До підформ належить також клон.

Клон (грец. *klon* – паросток; лат. трансліт. *clon, clonis*) – сукупність однорідних нащадків, що утворюються внаслідок вегетативного розмноження багатоклітинного організму живцями, бульбами, цибулинами, кореневищами тощо [1]. У літературі є згадки про те, що деякі автори виділяють такі внутрішньовидові одиниці, як аберації та лузуси.

Аберації (лат. *aberration* – відхилення) – морфологічні форми, що різко відхиляються від ознак виду, виникають шляхом мутацій у різних частинах ареалу, інколи не життєздатні; свою особливість вони зберігають лише при вегетативному розмноженні (напр., змісподібна форма ялини європейської; особини з плакучою кроною у видів родів *Quercus* L., *Tilia* L., *Populus* L.; особини з розсіченими листками у клена гостролистого, берези повислої, липи широколистої, бука лісового та ін.).

Лузуси (лат. *lusus* від *lusa* – отвір, лат. *lususi* – перетворення, відхилення) – різке відхилення від типу форма (напр., перетворення неправильного віночка у правильний (пелорій), що інколи спостерігається на верхівці суцвіття у деяких видів з родів *Linaria Digitalis* та ін.) [3]. Під терміном лузуси П. Л. Богданов (1966) розуміє морфологічні, біологічні й інші форми, які трапляються в межах всього ареалу виду, в різних умовах.

Згідно з Міжнародною номенклатурою рослин у культивованих рослин можуть бути три категорії: рід, вид, культивар або сорт.

Сорт, культивар (франц. *sorte*, з лат. *sors*, *sortis* – частина, лат. *cultivar* – сорт) – група культурних рослин одного виду, подібних за морфологічними і біологічними ознаками та господарськими властивостями, які зібрані або виведені і розмножені з метою підвищення врожайності чи збільшення вегетативної маси. Український селекціонер Д. Торопогрицький вивів сорт тополі «Тополя Торопогрицького» від схрещування *Populus euroamericana* x *P. pyramidalis*, який в 10-річній культурі на супіщаних ґрунтах Нижньо- Дніпровської науково-дослідної станції мав висоту 23 м, діаметр 29, 7 см [1].

Отже, всі вищенаведені внутрішньовидові категорії мають важливе значення в ландшафтній архітектурі, озелененні та декоративному садівництві.

1. Барна М. М. Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії. 4-те вид., допов. і змін. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2015. 360 с.: іл.
2. Барна М. М., Барна Л. С. Дендрарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та перспективи створення біблійного ботанічного саду: монографія. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2017. 320 с.: іл.
3. Словарь ботанических терминов; под общ. ред. И. А. Дудки. Киев : Наукова думка, 1984. 308 с.